

1. Баевский И.Л. Практика социального страхования в СССР. – М., 1925; Вишневецкий А. Развитие советского законодательства о социальном страховании. – М., 1923; Герасимович В. Социальное страхование. Право трудящихся на обеспечение. – М., 1923; Данский Б.Г. Первый год советского социального страхования. – М., 1923; Любимов Б. Социальное страхование в прошлом и настоящем. – М., 1925; Теттенборн З. Страхование рабочих как результат классовой борьбы. – М., 1923; Трапезников В. Основы трудового права. Общедоступная систематизация законов о труде. – М.Л, 1925; Фабрикант М.Л. Социальное страхование по советским законам. – М., 1924; Фрейман И.И. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування. – Харків, 1929; 2. Социальное страхование на Украине в 1925-1926 гг. – Харьков, 1927; Соціальне страхування на Україні у 1926-1927 рр.. – Харків, 1927; Материалы по статистике социального страхования на Украине. Под ред. И.И. Фреймана и проф. Э.М. Кагана. Вып. II. – Харьков, 1927; 3. Болотина Н.Б. Право социального захисту: становлення і розвиток в Україні.- К., 2005; Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії // Соціальний захист. – 2003. - №3; Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навчальний посібник. – К., 2005; Шарпаций В.Г. Функціонування системи соціального забезпечення в УСРР 1921 – першої половини 1930-х років. – К., 2005; 4. Трапезников В. Основы трудового права. Общедоступная систематизация законов о труде. – М.-Л., 1925. – С. 68; 5. Мельничук О.А. З історії соціального страхування у другій половині XIX – початку XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип.10. – С. 73-75; 6. Сташків Б. Вказана праця. – С. 336; 7. Фрейман И.И. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування. – Харків, 1929. – С. 6-7; 8. Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926. – С.14-19; 9. Вісті НКП СРСР. – 1923. - №5. – С. 10-12; 10. Материалы по статистике социального страхования на Украине. Под ред. проф. Э.М. Кагана. Вып. I. – Харьков, 1927. – С.9; 11. Там само. – С.53; 12. Фрейман И.И. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування. – Харків, 1929. – С. 87-88; 13. Социальное страхование на Украине в 1925-1926 г. – Харьков, 1927. – С. 78; 14. Соціальне страхування на Україні у 1926-1927 рр. – Харків, 1927. – С.100; 15. 3б. Зак. СРСР. – 1929. - №32. – Арт.289; 16. Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926. – С.125; 17. Социальное страхование на Украине в 1925-1926 г. – Харьков, 1927. – С. 60; 18. Там само. – С. 128; 19. Там само. – С. 139; 20. Там само. – С. 125; 21. Постановка ЦВК і РНК СРСР від 17 липня 1925 р. // Собр. Узак. СССР. – 1925. - №45. – Ст. 332; 22. Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926. – С. 134; 23. Інструкція НКТ УССР і Наркомосвіти УССР № 105/275/1716/16842 // Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926. – С. 131- 132; 24. Там само. – С. 126, 131; 25. Збірник Законодавства СРСР. – 1929. - №29. – Арт.264; 26. Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926. – С. 126; 27. Материалы по статистике социального страхования на Украине. Под ред. И.И. Фреймана и проф. Э.М. Кагана. Вып. II. – Харьков, 1927. – С.8.

Т.В. Гончарук

УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ 20-X РР. XX СТ.

Доля української інтелегенції в умовах тоталітарного режиму. Така тема, звичайно ж, передбачає існування цивілізованого народу з оригінальною багатою культурою, репрезентованою відомими іменами мислителів, науковців, митців. До недавнього часу їх життя було закритою сторінкою, і лише в умовах незалежності завіса невизначеності, незнання відкрилася. Сьогодні ми можемо говорити про це можемо говорити відкрито. Ця тема, завдяки своїй актуальності, все більше і більше привертала і привертає до себе увагу таких дослідників як А. Бичко, І. Бичко, М. Плав'юк, Ю. Сиволоб, В. Солдатенко, Ю. Лавріненко та багато ін. Тому зрозуміло, що для справи відродження й відновлення історичної правди і справедливості рідного краю оповідь про українську інтелігенцію, про її чесноти і вади, злети і падіння має неабияке значення. Так, саме злети і падіння, бо трагічною була історія нашого народу і не могла бути іншою доля його інтелектуальної верстви.

Через це ми в даній статті будемо намагатися на основі достовірних фактів екзистенційним методом відродити забуті сторінки нашої історії, які стосуються української інтелігенції і її ролі в національно-культурному відродженні 20-х рр. XX ст.

На Україні в 20-х рр. XX ст. формується нова, радянська інтелігенція, до якої входять представники дореволюційної інтелігентської молоді (П. Тичина, М. Рильський, М. Зеров та ін), молодь, яка прийшла з фронтів громадянської війни, серед якої було немало комуністів (В. Сосюра, М. Хвильовий, Д. Фальківський, М. Куліш та ін.), робітнича і селянська молодь та ін. Всі вони були революційною інтелігенцією, хоча уявлення в них про зміст „революції» були далеко не однозначними. І неоднозначність ця набула певної чіткості й виразності у зв'язку з початком

специфічного процесу у неросійських регіонах колишньої Російської імперії підготовкою до створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Процес цей має назву «коренізація», на Україні ж він набув форми «українізації».

Процес «українізації», пов'язаний з відродженням національної культури, свідомості, мови і тощо, концентруючи увагу нової інтелігенції навколо цих проблем, все частіше починає виявляти невідповідність між національною свідомістю і «комуністичною» орієнтацією на пролетарський інтернаціоналізм», за яким все виразніше проступають нові (радянсько-російські) імперські амбіції. Виникає і швидко зростає у свідомості нової української інтелігенції «розкол», навіть внутрішній конфлікт. «Орел, Тризубець, Серп і Молот... і кожне виступає як своє», читаємо у П. Тичини 1920 р. в поезіях «Замість сонетів і октав», П. Тичина малює нам картину «сторозтерзаного Києва» і ставить поруч: «І двіста розіп'ятий я». У оповіданні М. Хвильового «Я (романтика)», говориться про ідейного революціонера, який в ім'я «світлого ідеалу загірної комуні» віддає накази про розстріл багатьох людей: серед засуджених опинилася і його мати, але це не зупиняє його, він розстрілює її сам.

Українське національне відродження 20-х рр. охоплює всі сфери культурного життя (не тільки літературу) – серед «вершинної» групи Відродження, безперечним лідером якого був М. Хвильовий, бачимо імена поета-лірика П. Тичини, філософа В. Юринця, драматурга М. Куліша, художника Ю. Нарбута, режисера Л. Курбаса, кіномитця О. Довженка та ін. Підкреслюючи всіляко «несумірність» російсько-радянського «комунізму» і «інтернаціоналізму» з національною ідеєю, вони вважали його несумірним з гуманізмом, людяністю загалом.

Недаремно українське відродження 20-х рр. починається україноментальною програмою т.зв. «кларнетизму» (від тичинової збірки «Сонячні кларнети»), «світлоритму». «Кларнетизм» розгортає «лінію духовної суверенності», залишається вірним «здоровим, історично сформованим первням свого народу». Світлоритм є визволення, новонародження, позбавлення внутрішнього рабства – «комплексу малоросійства» – національного гніту. «Ми б даремно шукали у «Сонячних кларнетах» будь-якої поетизації кривавого революційного фанатизму чи месіаністського завойовництва на зразок «Дванадцяти» і «Скіфів» Олександра Блока. Для чого це, коли у твоєму власному серці – весь всесвіт не поінтий тобою? Сюди, на це нововідкрите поле «серця-всесвіту» і на його очищення від сміття й намулу скеровувалася спонтанна експансія поета»¹. «Кларнетизм», проте, не уникає й темряви – «у Тичини, продовжує Лавріненко, «проміння смерті» схрещується із світлохвилями в одну суцільну тканину, як чорна і червона нитки у полинах дівчини... Так само зароджується і необароковий праобраз «Скорбної матері», глибоко український... Незбагненна і потрясаюча краса цього образу: всі промені кларнетичної, космічно-української веселки січе гострий дощ чорних капель крові»². Перед нами виразна характеристика «кларнетизму» як типово україноментального – екзистенціально – антеїстичного, кордоцентричного – культурного феномену.

У такому ж – україноментальному – ключі формулює М. Хвильовий і концепція «романтичного вітаїзму» (від лат. *vita* – життя), ця активно творча, одухотворена форма мистецького світовідчуття, яка вступивши у 1925 р. у творчий синтез з тимчасовим «кларнетизмом», утворила смислове ядро стилю українського відродження 20-х рр. Вона і стає ідейно-художньою програмою створеної М. Хвильовим у тому ж 1925 р. Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ). У знаменитій дискусії 1925-1928 рр. М. Хвильовий у серії памфлетів («Камо грядеши», «Думки проти течії», «Апологети писаризму» та «Україна чи Малоросія») проголошує кінець культурної гегемонії Москви в Україні. Саме в цьому контексті й народжується широкознане «Геть від Москви!» М. Хвильового. «Від Котляревського, Гулака, Метлинського, - пише М. Хвильовий, - через «братчиків» до нашого часу включно, українська інтелігенція, за винятком кількох бунтарів, страждає на культурне позадництво. Без російського диригента наш культурник не мислить себе. Він ніяк не може втямити, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли найде їй одній властивий шлях розвитку»³.

Протидія Москві означала заклик до переорієнтації культури України з Північного Сходу на Захід, на Європу, яка мислилась М.Хвильовим «як психологічна категорія, певний тип культурного фактора в історичному процесі»⁴. Іншими словами, орієнтація на Європу означає повернення до власних культурних джерел, відродження української культури. На подібних позиціях стояли й інші «ваплітяни».

Дослідники українського відродження 20-х рр. наголошують на «необароковому» характері творчості його учасників. Так встановлюється спадкоємність «кларнетично-вітаїстського» стилю 20-х рр. з екзистенціально-кордоцентричними орієнтаціями традиційного українського менталітету:

«Філософія «відповідального серця», «серця-всесвіту» – центральна у творців необароко – йде... від її першотворця Сковороди, через Шевченка і Гоголя до Тичини»⁵.

Українське відродження 20-х рр. було яскраво-пристрасним спалахом, революційним вибухом національної енергії української інтелігенції, розбудженої Шевченком і п'яним повітрям свободи і суверенності України 1917-1920 рр. Москва була приголомшена, вона не чекала, що 300 років неволі не вбили остаточно творчі сили українства. Боротьба за владу у московському більшовицькому керівництві після смерті Леніна у певний спосіб сковувала репресивну енергію новоімперіалістичної радянсько-російської держави. Це створило своєрідну ситуацію «відлиги», якою і скористалися діячі відродження. Вони поспішали, бо, напевно, знали, чим скінчиться їхній бунт. Але хотіли встигнути засвідчити факт нескоримості національного духу, закликати до опору прийдешні покоління.

Українська інтелігенція 20-х рр. вперше за останні 300 років зробила відчайдушно-героїчну спробу підвестися з колін, випростатися, закрити своїм «відповідальним серцем» свій народ, свою культуру. Не всі витримали до кінця напругу бою – у 1933 р. капітулював Тичина («поцілував пантофлю папі», за його власним виразом), пізніше підніс руки вгору М. Бажан, «відкупився» віршем («Із-за гір та з-за високих...») М. Рильський, та попри слабкість своїх авторів продовжували жити і боротися їхні твори. У тому ж 1933 р., усвідомлюючи неминучість поразки, застрелився М. Хвильовий. Роздратована стійкістю опору, нездатна подолати його «цивілізованим» способом, Москва, за виразом Ю. Лавріненка, «змушена була пустити в хід свій останній в усіх її важливіших дискусіях аргумент – Чека»⁶.

У 1954 р. об'єднання українських письменників-емігрантів «Слово» (США) надіслало на адресу другого Всесоюзного з'їзду письменників СРСР телеграму такого змісту: «1930 року друкувалося 259 українських письменників. Після 1938 року з них друкувалося тільки 36. Просимо вияснити в МГБ, де і чому зникли з української літератури 223 письменники?». Відповіді не було. Проте вона і не потрібна – якщо взяти до уваги, що з названих 223 письменників лише семеро померли своєю смертю, відповідь напрошується сама собою. Недаремно саме після 30-х років українське Відродження отримує зловісно-трагічне означення – «розстріляне». Винищення української інтелігенції 20-х рр. було свідомо запланованою акцією «упокорення» України, про що з цинічною відвертістю висловлювався слідчий у справі СВУ (березень 1930 р.) Брук: «... Нам треба українську інтелігенцію поставити на коліна, це наше завдання – і воно буде виконане: кого не поставимо – перестріляємо»⁷. Проте «бунт» української інтелігенції видався Москві настільки загрозливим, що масовий терор проти інтелігенції доповнює масовим терором проти українського народу загалом – голодомором 1933-1934 рр.

І ніби підсумовуючи жахливі результати небувалого ще за своїми масштабами геноциду щодо українського народу, Лавріненко пише: «Тільки знищивши фізично коло 80% верхніх культурних кадрів... та коло 20% населення УРСР, змогла Москва змусити решту підкоритись і прославляти (не за совість, а за страх) «старшого брата»»⁸.

Національна трагедія «розстріляного відродження» 20-х рр. евфемістично змальовується у радянській літературі як «перевиховання» української інтелігенції. «Складним був шлях перевиховання старої буржуазної інтелігенції... на Україні, - читаємо в «Радянській енциклопедії історії України», - свідомість певної частини української інтелігенції була отруєна націоналізмом, недовір'ям до братнього російського народу. У ході соціалістичного будівництва, коли трудящі маси України під проводом Комуністичної партії здійснювали глибокі перетворення в економічному й культурному житті, стався крах буржуазно-націоналістичних ілюзій в свідомості старої інтелігенції. Систематична ідейно-виховна робота Комуністичної партії допомогла переважній більшості цієї інтелігенції засвоїти ідеї науково-матеріалістичного світогляду, стати на позиції пролетарського інтернаціоналізму»⁹.

Але головні зміни сталися у якісному складі української інтелігенції «у народному господарстві УРСР працює 2,9 млн. спеціалістів з середньою і вищою освітою, на кожні 10 тис. населення в республіці припадає 74 інженери. Майже 100 тис. чоловік налічує загін науковців УРСР»¹⁰. Погляньмо уважніше на якісний склад тої верстви, що її називають «інтелігенцією» в УРСР: за офіційною термінологією радянської доби населення поділялося за «соціальним походженням» на робітників, колгоспників і службовців. Останні практично і ототожнювалися з інтелігенцією. За даними перепису населення 1979 р. службовці становили 22, 2% населення УРСР (працівники охорони здоров'я, народної освіти, науки, культури, мистецтва – 16,1% за даними 1984 р.).

Отже, українська радянська інтелігенція складалася з різних шарів: адміністративно-управлінських працівників, виробничої інтелігенції, військової інтелігенції і, нарешті, наукової і творчої інтелігенції, яка, хоча і є, на нашу думку, справжньою інтелігенцією, але сама більше зазнала «перевиховання», яке закінчилося тим, що вже у 1979 р. вона становила 5,2% серед інших. Такою була доля української інтелігенції в умовах тоталітарного режиму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лавріненко Юрій. Розстріляне Відродження.- Paris, 1959.- С.937-938; 2. Там само.- С. 941;
3. Хвильовий М. Думки проти течії // Твори в 2-х т.- К., 1990.- Т.2.- С.471; 4. Хвильовий М. Україна чи Малоросія // Твори в 2-х т.- К., 1990.- Т.2.- С.610; 5. Лавріненко Юрій. Вказана праця.- С.958-959; 6. Там само.- С.961; 7. Науковий збірник Українського Вільного університету.- Мюнхен, 1992.- Т.15.-С.245;
8. Лавріненко Юрій. Вказана праця.- С.919; 9. Інтелігенція // Українська енциклопедія історії України.- К., 1970.- Т.2.- С.257; 10. Там само.- С.257.

П.С. Григорчук, Н.П. Кузьмінець

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ БУДІВНИЦТВО НА ПОДІЛЛІ В 20-ТІ РР. ХХ СТ.

У наш час, коли українське суспільство, зазнаючи глибоких змін, знаходиться на шляху розбудови і становлення суверенної Української держави, відбувається відродження культури та національної самосвідомості громадян. У цих умовах зростає необхідність переосмислення та усвідомлення процесів історичного минулого, що покладає на історичну науку велику відповідальність. Узагальнення та аналіз набутого досвіду дає можливість формувати більш вдалі варіанти нинішніх проблем на основі минулих уроків.

Важливим напрямком та основним завданням історичної науки є дослідження переломних етапів історії України. Одним із цих складних і суперечливих періодів в українській історії, в тому числі в історії Поділля, є 20-ті рр. ХХ ст. – період утвердження радянської влади, коли закладалися підвалини державної політики в галузі культури, яка збігалася в часі з розгортанням більшовиками так званої культурної революції та введенням нової економічної політики. Серед умов, у яких розгортався цей процес, необхідно виділити національну проблему, яка була в той час досить актуальною. Під впливом визвольних змагань 1917-1920 рр. зросло національне самоусвідомлення українців, посилювався національний рух. 20-ті роки були часом, коли політичне й економічне життя в більшій мірі контролювалося московською адміністрацією, а культура загалом і особливо національно-культурні сили ще мали простір для розвитку. Йшов процес українізації, відбувався культурний розвиток національних меншин, хоча це позитивне в більшості нейтралізувалося заідеологізованістю та заполітизованістю усіх сфер життя та усіх органів влади. Через це обставин українізація як один з найважливіших елементів національно-культурного життя після яскравого спалаху в 20-ті роки невдовзі зазнала поразки.

За останні роки українські історики дослідили чимало питань, пов'язаних із здійсненням більшовицької політики «українізації» в 20-ті рр. ХХ ст. Серед численних робіт з даної тематики варто виділити ґрунтовні дослідження П. Бондарчука, Г. Васильчука, І. Ващенко, Я. Верменича, Т. Горбаня, Г. Єфименка, Л. Новохатка, В. Чеховича¹. Вагомий внесок у вивчення політики «українізації» в Україні зробили В. Даниленко, Г. Касьянов, С. Кульчицький, Ю. Шаповал². Окремі аспекти досліджуваної теми порушуються в працях подільських істориків, хоч комплексного дослідження по Подільському регіону все ще немає. Приємним винятком є хіба що змістовне наукове видання В.А. Нестеренка³.

Здійснення політики українізації на Поділлі було важливою складовою частиною процесу національно-культурного будівництва в Україні. Незважаючи на порівняно меншу гостроту проведення українізації на Поділлі, тут були досягнуті вагомі успіхи в її реалізації. У губернії проводилися численні з'їзди, конференції, наради з питань розвитку освіти, здійснення політики українізації, роботи з національними меншинами.

У даній статті зосереджується увага на окремих аспектах політики коренізації, проголошеної, як відомо, XII з'їздом ВКП(б) у квітні 1923 р. На основі місцевих архівних документів досліджується процес переведення державних установ та організацій Поділля на українську мову роботи та українізації освітніх закладів.

Перспективи процесу українізації в регіоні значною мірою залежали від національного складу населення та питомої ваги українців в радянських установах. За даними Подільського губстатбюро, в